

КРАСЗНАВСТВО

№ 2

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ КРАСЗНАВСТВА
ХАРКІВ, 1927

ЗМІСТ

	Стор.
М. Криворотченко.— До Жовтневих роковин	1
К. Дубняк.— Районування й краєзнавство	4
Вивчення села. Економіка села	9
Дослідження кустарних промислів	10
В. Кравченко.— Програма вивчення ганчарства	11
С. Постригань.— До вивчення флори України	15
I. Савяк.— Чипбарство м. Новомосковська	21
 Життя краєзнавчих організацій	
Бердичівська, Білоцерківська, Дніпропетровська, Маріупольська, Тульчинська,	
Уманська округи	27
РСФРР	28
 Бібліографія	
С. Ялі.— До справи вивчення грецького населення на Україні	30

КРАЄЗНАВСТВО

ПІДМІСЯЧНИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ КРАЄЗНАВСТВА.

ХАРКІВ. 1927 р.

2

Адреса редакції: Харків, Шпитальний завул.
Ч. 5 (Біологічний кориус). Український Ко-
мітет Краєзnavства. Тел. 2-09.

М. Криворотченко.

До Жовтневих роковин.

Вся Спілка Радянських Республік готується до святкування десятих роковин Жовтня. 10 років революційного будівництва в країні, оточеної з усіх боків активними ворожими силами,— остільки велика подія, що значіння її зрозуміле кожному свідомому громадянинові.

Що є завданням всього радянського суспільства в підготовці до цих роковин? Центральна Комісія по святкуванню при ВУЦВК так визначає ці завдання для місцевих комісій *):

1. Відновлення в пам'яті трудящих подій і фактів героїчної боротьби в дні Жовтня, після нього, аж до закінчення встановлення радянської влади на Україні.

2. Огляд наших досягнень на фронті мирного будівництва, з'окрема господарства.

3. Популяризація сучасних завдань радянської влади й коміартії, яко керовника Жовтневої революції й соціалістичного будівництва.

На Україні до того ще треба відмітити досягнення в роботі радянської влади в галузі національної політики.

Всі зазначені завдання мусять дати перш за все підсумок досягнень в усіх галузях радянського будівництва. Для краєзнавців, як активних дослідників усіх боків громадського життя, всі ці завдання є, власне, програмовими завданнями їхньої повсякчасної роботи, бо, дійсно, взявши кожний із зазначених пунктів, ми бачимо: дослідження з поля історії революху, з галузі культури, господарства і т. і. Всі ці пункти будуть і на далі частковим завданням краєзнавців, але *нині*, перед днем роковин, для кожного краєзнавця ці питання мусять *гостро* стати на чергу дня і на них мусить бути звернено як найбільше уваги.

Що реально мусять і можуть зробити краєзнавці до цих роковин?

Перш за все, в ряді всіх інших установ і організацій, краєзнавці повинні підсумувати всі наслідки своєї роботи за 10 років. Підсумки

*) До всіх Окружкомів. До всіх Округових Комісій по переведенню святкування 10-их роковин Жовтня. Обійтник Ц. К. по святкуванню 1926 року.

ці мусять показати реальну участь краєзнавців у роботі цілого громадянства в відбудуванні життя. Ці підсумки мусять заняти належне місце в сумі загальних досягнень кожної округи.

Вивчення краю, пізнання місцевих виробничих можливостей, вивчення змін, що внесла війна й революція в світогляд населення, його побут, вивчення реалізації завдань радвлади на місцях в залежності від реальних місцевих умов – все це є тим живим матеріалом, що чи не єдиний може в плоті і крові показати досягнення Жовтня за 10 років.

Отже — *підсумок усіх досягнень краєзнавчої роботи на місцях* є першим завданням краєзнавчих організацій і окремих краєзнавців там, де організацій ще немає.

Всі ці підсумки бажано було б, коли є така можливість на місцях, видати чи то в загальному збірнику округи*), чи то в формі систематичних інформацій в місцевій пресі. Український Комітет Краєзнавства ставить своїм завданням зібрати всі ці підсумки, присвятивши для цього низку чисел журналу „Краєзнавство“.

Речові досягнення в краєзнавчій роботі — збірки природничих, побутових і інших матеріалів — бажано було би подати в формі відчitnoї виставки, що мусила б показати не тільки реальні досягнення краєзнавчої роботи, а й пропагандувати ці широкогромадські форми дослідження свого краю, а разом з тим по змозі й методи та техніку цієї роботи.

Кожний краєзнавець мусить пам'ятати, що це винесення на широкий громадський суд наслідків десятилітньої роботи є разом з тим найкращою пропагандою ідеї краєзнавства.

Другим завданням краєзнавців у справі Жовтневих років є *як-найактивніша участь у збиранні матеріалів до Історії революції й радянського будівництва* за планом комісій по святкуванню.

Центральна Комісія дає тільки загальну схему, ті головні моменти, що на них треба звернути увагу, а саме — головні етапи розвитку революції: часи центральної ради, перший період радвлади, німецька окупація, гетьманщина, директорія, другий період радвлади, денкінщина, третій період радвлади з частинами — до неп'ята й після неп'ята. Зокрема процес і досягнення в відновленні господарства.

Ці загальні пункти мусять бути тільки за тло й провідну схему для збирання матеріалів, бо не для всіх кутків України воно є спільні, надто різно відбивалися воно в різних місцях. Поряд з головними етапами, яко їхнє втілення в живому матеріалі, краєзнавці мусуть зібрати як-найбільше відомостей, як саме і в чим саме кожне село і місто виявляло свою участь у революції й радбудівництві. Треба пам'ятати, що ми досі маємо тільки схематичний матеріал до всіх подій на Україні, учасників багато загинуло, багатьох із них об'єктивні умови заводять далеко від місця їхньої участі в революції,

*) Видання таких збірників входить в завдання окружних комісій по святкуванню.

багато матеріалу з часом губиться й зникає з пам'яти. Разом з тим є сила живого цікавого матеріалу в збережених наказах, відозвах, газетах, агітброшурах, що видавано їх було часто в найдрібніших містечках. Особливо рядове приватне листування, що досі ще ніде не використане, дає силу цікавого історичного матеріалу, подаючи барвисті малюнки того, як відбивався ввесь ревпроцес у масовій психіці, як з часом мінявся масовий світогляд, як ішов процес диференціації на групи і т. ін.

Відношення населення до подій, організація товариств, спілок, партій, склад їх персональний, а принаймні хоч короткі біографії лідерів і провідних груп—це найкраща характеристика рівня свідомості маси в різni часи революції, пристосування де-яких кол до вимог життя, шукання шляхів до оборони класових і групових інтересів. Тут добру послугу зроблять всі матеріали що до складу й декларацій громадських комітетів, рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, спілок селянських і т. ін. Також матеріали виборів до земств, міських управ, установчих зборів українських і російських, списки кандидатські, агітлітература і т. ін.

Активна участь населення позначалася в організації збройної сили — самоохорона, „червоне козацтво“ часів центральної ради (Звенигородка, Тараща й інш.), гайдуки, гайдамаки, „посполите рушения“ Петлюри 1917 року, робітнича охорона, червона гвардія й червоне козацтво, розташування військової сили 1917 року — гарнізони центральної ради, розташування донських козаків по Україні губкомісарами в часи жовтня (вересень — січень) і боротьба з ними місцевих сил; повстанство різних категорій; утворення „республік“, як от: Переяславська, Любарська й т. ін., такі повстанські рухи, як Соколовського, Чучупахи, Струка, Мордалевича, Ромашко, Холодний Яр; революційне повстанство — Матяш, Лісовик, Федоренко, Шмид і т. ін., нарешті, махновські й тютюнниківські рейди з усією бандитською илеядою (Шепелів, Таціїв, Шуб, Хрестович) і процес боротьби з ними радвлади силами червоної армії, комнезаму й т. ін.— всі ці моменти мали реальний відбиток, окремий в кожнім окремім місці, кожний з них залишив силу споминів, фактів, переказів, навіть пісень і романтичних звичаїв. Тільки зібралиши цей живий матеріал, ми зможемо дати більш-менш повну картину дійсного переходу революційних подій на Україні.

Треба пам'ятати де-які моменти краєвого значення, що лише посередньо впливали на загальний хід революційних подій, але відбивалися реально тільки в певнім місці, як от: союзна інтервенція в Одеській, петлюрівська Українська Народня Республіка, що посідала б. Кам'янеччину 1919 р., врангелівщина, що мала під собою південь України, махновщина на південнім сході, польський наступ на Заході і т. ін. В цих районах такі місцеві моменти звичайно мусять мати більший відбиток і в наслідках роботи краєзнавців.

Такі загально-українського значення моменти, як процес диференціації села, комбіди, комнезами, розкуркулення села, переділи, охорона

населенням місцевої промисловості (цукроварень, млинів і т. ін.) — відзначаються очевидно з'окрема, яко певної ваги загально-політичні моменти.

Питання господарчого характеру, по-за загальними моментами відновлення господарства, дадуть краєзнавцям силу барвистого матеріялу до висвітлення реального процесу господарчого будівництва — практика фіскальна — продрозкладка, податок натуральний, перехід на грошовий, насичення грошовими знаками, способи здобування цих знаків населенням дальніх кутків і периферійних губерній, співвідношення реальних цін і податкових норм в залежності од насичення грошознаками, порядок відновлення господарства (що в яку чергу відновлювано), голод і господарство, моменти переходу до споживчої форми і примітивізації знаряддя (процес підуналу техніки) й повороту до товарового господарства, розвиток вищих технічних форм (електрика, трактори, машинізація), процес колективізації од перших комун 1919 р. до сучасних форм колективу — все це є матеріалом, що в місцевих умовах має своєрідне забарвлення, і тільки цим місцевим колоритом дає плоть і кров загальним схемам.

Всі зазначені матеріали слід збирати в згоді з місцевими комісіями по святкуванню, що історичну частину роботи погодили з істпартами. Використовувати ці матеріали так само слід у місцевій пресі, збірниках присвячених роковинам, а в копіях надсилати знову до Українського Комітету Краєзнавства для загального підsumовування.

Ударність, загостреність цього моменту в краєзнавчій роботі не повинно вважати за тимчасовий момент — ця ударність сьогоднішнього дня мусить одночасно стати здвигом, переломним моментом в краєзнавчій роботі взагалі. Ці роковини і підготовка, збирання матеріалів мусять стати початком активного переходу краєзнавців до вивчення більжих часів, до збирання матеріалів за час 1914—1927 років, що мають величезне наукове значіння в різних галузях соціальних питань і разом з тим, в силу бурхливого процесу нових форм життя, в великій частині своїй є короткосрочними, нетривкими і *неповторними*. Це краєзнавці мусять урахувати і подбати як-найактивніше про збереження наслідків цього великого процесу для наступних поколінь.

К. Дубняк.

Районування й краєзнавство.

Всяка краєзнавча праця, тим вона є краєзнавча, що передусім, вона стосується якогось певного краю, визначеної географічної території.

Бивчати ж ту чи іншу територію ізольовано, відірвано від таких же суміжних територій, без порівняння з суміжними територіями, без з'ясування місця й значіння даної території малого обсягу в території ширшого обсягу — неможлива й недоцільна річ.

Краєзнавчий опис якогось села лише тоді матиме цілість і цінність, коли ми те село порівнямо з усіма сусідніми селами, коли ми з'ясуємо ролю свого села разом з околишніми в економіці району,

ролю району в економіці округи, ролю округи в економіці України а останньої — в СРСР і в цілому всесвіті.

Розпочинаючи краєзнавчу роботу, слід ознайомитися бодай схематично з тими природньо-економічними районами, що комплексно складають таку велику й економічно-могутню територію, як УСРР, ясно визначити належність своєї території до того чи іншого великого природньо-економічного району країни.

Не треба забувати, що наше сучасне природньо-економічне районування УСРР є ще схематично, попереднє, бо мусить воно базуватися на краєзнавстві, на всеобщому й глибокому вивченні найдрібніших теренів нашої країни, що внесе низку корективів, доповинить, змін, поглиблений до тих схем, що існують. А краєзнавча праця ще ж тільки починається й ще десь на овіді той час, коли всю Україну буде вкрито сіткою краєзнавчих організацій, що вестимуть велику науково-дослідчу роботу вивчення свого краю.

Краєзнавча робота, виходячи з тих загальних схем районування УСРР, що їх подає сучасна наука, мусить дати матеріал і підставу для того глибоко-наукового й всеобщно-освітленого районування, що базуватиметься на краєзнавчому дослідженні найдрібніших теренів республіки. Такий зв'язок між краєзнавством і районуванням.

Районування ж країни,— це одна з головніших проблем нашого радянського будівництва, бо лише тоді забезпечується правдивий розвиток радянського господарства й радянської культури, коли вся система адміністративно-територіального розподілу країни будеться в найміцнішому звязку з економічними, політичними й культурними інтересами кожної окремої частини республіки, а разом з тим і республік в цілому.

Радянський уряд високо цінить участь краєзнавчих організацій в справі районування й сподівається на їхню активну допомогу в цій величезній роботі. Це видно хоч би з таких слів голови Центральної Адмін.-Терит. Комісії при ВУЦВК — т. А. Буценка:

„Надто необхідно, щоб округові адміністративно-територіальні й планові комісії, які ведуть на місцях справу районування, звязалися з краєзнавчими та іншими науковими організаціями для всеобщого вивчення питань районування УСРР і виявлення, головним чином, економічних і побутових чинників, що кладуться за основу робіт над адміністративно-територіальним розподілом Радянських республік. Тільки за такими умовами можна сподіватися на цілковите завершення робіт у справі районування УСРР“ *).

Правдивий адміністративно-територіальний розподіл країни мусить базуватися на вивченні її економічних районів, але економічне життя кожної країни розгортається й розвивається на певному природньому тлі, тому неможна мислити економічного районування країни без звязку з районуванням природним.

* „Проблема районирования на Украине. Под ред. А. И. Буценко“, — Вид. Центр. Адм.-Тер. Ком. при ВУЦВК‘у, ст. 7, Харків 1926.

Отже накреслимо в стислому вигляді головніші природньо-економічні райони УСРР. Спинимося зпочатку на природньому районуванні.

Найголовнішим чинником природньої районізації кожної країни є клімат (підсонаня), що виявляє більші чи менші зміни в напрямках з півночі на південь і з заходу на схід. Що до клімату, Україна поділяється на дві частини — північну й південну. Як раз через Україну, приблизно лінією — Харків, Полтава, Кременчук, Переяславецьке, Балта — проходить смуга підвищеного тиснення повітря, так звана вісь позатропічного барометричного максимуму. Це й буде кліматична межа між північною і південною Україною.

„Частина України, що лежить на північний захід від осі барометричного максимуму, характеризується вогкішим кліматом, з більшою сталістю, що до розподілу в часі окремих елементів клімату, тим часом, як частина південно-східня відрізняється значно посушливішим кліматом і несталістю в розподілі опадів, чергуванням довготривалих посушних періодів і короткочасових злив, великих дощів. Отака найзагальніша картина клімату України, що є в закономірному звязку з загальним зональним розподілом кліматичних елементів на земель поверхні“ *).

Крім загально-зональних кліматичних умов головнішими чинниками, що обумовлюють природню районізацію країни, є висота місцевості над рівнем моря, ґрунти, так матерні, як і новішого походження, рослинність.

Коли взяти всі головніші й другорядні, зональні й азональні (кліматичні, географічні, ґрутові, ботанічні) елементи природи України, то за ними на території УСРР можна намітити п'ять головніших природніх районів:

I. Українське Полісся, район мішаних лісів, найвогкіший район України з попельняковими, піскуватими ґрунтами.

II. Київо-Подільський право-бережний лісостеп, район з вогким кліматом, з деградованими та лісовими ґрунтами.

III. Харково-Полтавський лівобережний лісостеп, нижчий, з меншою кількістю опадів та з незначним поширенням лісових ґрунтів та деградованих чорноземель.

Зазначені три райони лежать на північний захід від осі барометричного максимуму, тоді як два останні (IV і V) на південний захід.

IV. Центральний степ з байрачними передісками, напівпосушливий район з багатою на перегій (гумус) чорноземлею.

V. Надчорноморський та *надазовський* рівнинний степ без байраків, найпосушливіший район з південною чорноземлею, поширеними солончаками. Район цей простягається на південь від лінії: Тираспіль, Кривий Ріг, Запоріжжя, Бердянське.

Густота населення, характер праці населення, розвиток продукційних сил і всі інші економічні чинники, що характеризують той чи інший економічний район, — все це розвивається на певному природ-

* Махов, Г. „Грунтознавство“. Харків, 1925, стор. 89.

ньому тлі, її основні економічні райони УСРР намічаються в цілковитому звязку з районами природничими.

На підставі природного районування та беручи на увагу головніші економічні ознаки (корисні копалини, забезпечення землею, торгівлю, промисловість, шляхи комунікації, інтенсивність сільського господарства й т. і.), за даними Фінансово-Економічного Бюро Наркомфіна УСРР на 1926 р., можна намітити на території УСРР такі економічні райони:

I. Півдесся (Коростенська, Чернігівська, Глухівська й Конотопська округи). Район з поширенням лісової площини (до 29% усієї площини) та з малою кількістю придатної землі (47% усієї площини). Природні особливості району скерували господарство до розвитку скотарства, молочарства й свинарства за карб рільництва. Район належить до хлібоспоживчих. Можливі перспективи до розвитку паперової, лісової, сірникової промисловості (звязок з лісом), торфової промисловості (звязок з багнами) та порцеляново-фаянсової промисловості (глинища.)

II. Лісостеп. Найгустіше заселена частина України з великою кількістю вільних сільсько-господарських рук, що привела до інтенсивних форм сільського господарства, а разом з тим до розвитку великої промисловості, що переробляє с.-г. сировину. Центр цукрової промисловості та гуральництва та район досить розвиненого млинарства, олійництва, тютюнництва, птахівництва, садівництва, кустарної промисловості. Район має перспективи до величезного розвитку харчової промисловості, а значна гу享ина населення забезпечує ніжинний розвиток торгівлі.

ІІа. Правобережний лісостеп з економічним центром Києвом (Київська, Черкаська, Білоцерківська, Гуманська, Тульчинська, Могилівська, Кам'янецька, Проскурівська, Шепетівська, Волинська, Бердичівська, Вінницька округи) в економічному розвиткові до останнього часу вів перед порівнюючи з лівобережним лісостепом.

ІІб. До Лівобережного лісостепу з економічним центром Харковом належать такі округи: Харківська, Полтавська, Кремінчуцька, Лубенська, Роменська, Сумська, Прилуцька та Ніжинська.

ІІІ. Степ. Рівняючи з лісостепом, слабо заселена, посушлива частина України, з розвинутим зерновим екстенсивним господарством експортового значення, культурами кукурузи й сояшника. Наявність кам'яного вугілля й залізної руди (Донбас, Кривий Ріг) спричинилася до розвитку промисловості.

ІІІа. Можна виділити могутній гірничо-промисловий район, де розвиток промисловості йде значно швидче, ніж продукційність сільського господарства, а Дніпрельстан піднесе його на чільне місце в республіці (округи: Криворізька, Дніпропетровська, Запорізька, Артемівська, Луганська, Сталінська, Маріупольська, Мелітопольська, Старобільська, Ізюмська, Куп'янська). Центр – Дніпропетровське.

ІІІб. Західний степ з економічним центром Одесою (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Зінов'ївська, Першотравнівська округи та АМСРР).

За поданою тут схемою памічається економічне районування України майже в усій сучасній літературі з деякими варіаціями. Але на всі спроби економічного районування УСРР слід дивитися, як на попередні схеми, що потрібують багатьох виправлень, змін, додатків.

Радянська Україна невпинно розвивається, йдучи до індустріалізації новими шляхами, що не було їх до революції. З аграрної країни перетворилася вона в країну аграрно-індустріальну, а в недовгім часі стане країною індустріально-аграрною. Ясна річ, що в процесі розвитку країни не можна стабілізувати її економічних районів, бо нові факти життя все мінятимуть і мінятимуть економічні відносини. Той факт, що Дніпро стане суцільним шляхом, зовсім по іншому направить економічне тяжіння, її можна сподіватися на розвиток таких міст, як Запоріжжя, Херсон, Дніпропетровське, Київ, Кременчук, Черкаси. Дніпрельстації остатічки змінить нашу економіку, остатічки внесе нового в наше життя, що не можна навіть весього зараз і передбачати. З певністю можна тільки сказати, що майбутнім центром України очевидно буде не Харків і не Київ, а внутрішній порт Запоріжжя, що має таке вигідне економічне і географічне положення. Це майбутній центр нової пролетарської культури.

Каїал Волга — Дон, — безперечно, теж відіб'ється на нашій економіці.

Проведення нових залізниць так само увесь час мінятиме економічні центри й райони. Напр., традиційно лісостеп ділить на правобережний з центром Києвом і лівобережний з центром Харковом, тоді як з проведеним Києво-Полтавської залізниці значна частина лівобережжя, починаючи з м. Миргород, безперечно тягнеть до Києва, а не Харкова.

Більшими роками на Україні відбудуватиметься переміщення економічних центрів і відповідна зміна економічних районів.

Сучасне економічне районування, здебільшого, пристосовується до адміністративних меж, тоді як останні слід будувати за економічним районуванням.

Все сказане лише стверджує потребу тої великої роботи в галузі районування, що її ще треба проробити. Для краєзнавчих організацій ще неспечатий плях великої потрібної і продуктивної роботи. Краєзнавчі організації районового, округового значення мусять до своїх робочих планів поставити розроблення питань районування.

Вивчення продукційних сил своєї території і економічне районування її, — це ті дві проблеми, що їх ставить сучасність нашому молодому краєзнавству.

Влада й все радянське суспільство сподівається на допомогу краєзнавців.

Вивчення села.

2. Економіка села *).

I. Загальна характеристика села.

Скільки населення в селі. Розподіл його по роду занять (скільки хліборобів, ковалів, теслярів та ін.). Розподіл за полом та віком (приблизно). Загальна кількість господарств. Скільки з них хліборобських, кустарних, мішаних, інших. Який загальний економічний тип села: хліборобське, садове, рибальське та ін.

II. Сільське господарство.

Які галузі сільського господарства розвинені в селі. Скільки землі має село. Скільки її пересічно припадає на одне господарство. Які форми землекористування: індивідуальне, колективне (комуна, артіль та ін.). Яка форма рілляництва: переліг, трьохніття, многопідлія чи є черезилосиця, чи пройшло землевпорядкування та ін. Які зернові культури є основними. Яка середня урожайність їх. Які рослини ще розводяться на полі, на городах. Які сільсько-господарські приладдя та машини вживаються. Чи є трактори і як їх використовують. Чи є машинові товариства чи прокатні пункти. Скільки є на селі коней, рогатої худоби, овець, свиней та ін. Який характер має скотарство: робочий, товаровий, молочний чи мішаний. Чи займається населення птахівництвом, бджільництвом, шовковництвом та ін. Чи є поблизу сільсько-господарська школа і яку користь має від неї населення.

III. Промисловість.

Які кустарні промисли є на селі: гончарський, шевський, ковальський та ін. Скільки господарств працює в кожному промислі. Де кустари беруть сировину і куди збувають свої вироби. Які форми колективізму існують серед кустарів. Які заводи й фабрики є поблизу. Чи постачає їм село робітників, кого саме. Які є дрібні підприємства: вітряки, парові млини, олійніці та ін.

IV. Торгівля та кооперація.

У чиїх руках торгівля на селі. Скільки є кооперативних крамниць і приватних, яка частина населення кооперована в споживчому кооперативі. Який крам продається в крамницях. Чи можна дістати усякий крам у селі, чи доводиться їхати за ним до містечка або міста і куди саме. Крім споживчої, інші ще форми кооперації є на селі. Чи є засипні пункти на селі.

*) Див. № 4, стор. 14.

Дослідження кустарних промислів.

Вважаючи на велике значення кустарних промислів не тільки, як додаткового заробітку селянина, а й самостійної галузі виробництва, що досі ще займає велике місце в загальнім балансі виробництва УСРР, а разом з тим маючи на увазі значення кустарного промислу, як застарілої форми виробництва, що досі в своїм примітивізмі зберегла силу старовинних виробничих і побутових моментів, Український Комітет Краєзнавства систематично подаватиме ширші програми для докладного вивчення різних галузей кустарного виробництва і примітивної техніки села.

Розпочинаючи з програму вивчення ганчарства, чи не пайстарішого виробу, що має своє коріння в часах неолітичних, мусимо звернути увагу на головні моменти наукового дослідження, що в рівній мірі торкаються й інших галузей краєзнавчої дослідницької роботи*).

Наука вимагає від досліду перш за все точності й вичерпливості. От-же потрібно точно зазначати повне ім'я того, хто дає відомості, точну адресу господарства, що його описано, точні назви, визначення, описи, характеристики і т. п., як їх подає той, хто дає відомості. Потрібно по кожному моменту досліду зібрати як-найповніші матеріали, щоб вичерпати по змозі все, що можна знати про досліджувану річ (а в сумі про досліджуване питання).

Науці потрібно знати конкретно те, що знає сам той, хто провадить дану роботу — сам кустар, сам хлібороб, пасічник і ін. От-же треба все записувати з уст даного виробника. Всі ж міркування самого дослідника, все що відомо дослідникові по за конкретно досліджуваним випадком — записується в примітки, позначаючи, що це при-мітка самого дослідника.

Треба подавати матеріал точно локалізований, себ-то з певної точно позначеної території: таке-то господарство, таке-то село і т. п. Ні в якім разі недопустимо, вивчивши одного кустаря, узагальнювати зібрані відомості на всіх кустарів села, не перевіривши ці відомості на інших кустарях. Треба мати на увазі, що і в однім селі є де-які різниці як в самій техніці роботи, так і в поясненнях і угрупуваннях різних способів роботи. От-же не завжди потрібно давати докладний опис роботи кожного кустаря, а дослідивши одне кустарне господарство вичерпливо, з інших подавати ті відміни, що їх не було у дослідженого, точно зазначаючи знову-ж які саме відміни в якому господарстві знайдено і хто саме подав відомості.

Тримаючися цих головних вимог наукового дослідження, дослідник подастъ дійсно науково цінний матеріал, що за ним уже можна буде робити відповідні висновки й узагалення.

Вимога вичерпливості відомостей говорить за те, що подаваний програм, як і всі дальші, не може охопити всіх дрібних відмін, що в

*) Користуємося увагами, принятими Українською Академією Наук в її програмах.

кожній вивчуваній галузі є залежною від місцевих умов. От-же кожний дослідник, стріваючися з цими відмінами, мусить не тільки записувати відомості, а й відмічати ті питання, що виникають у нього під час досліду і що їх немає в поданому програмі. За всі зауваження, поправки й додатки, перевірені під час дослідження, Український Комітет Краєзнавства буде дуже вдячний.

Редакція.

В. Кравченко.

Програм вивчення ганчарства.

I. Ганчарська глина.

1. По яких властивостях довідаються, що глина придатна для ганчарства.
2. По яких місцях (урочищах, ярах й т. інш.) є ганчарська глина.
3. Чи глибоко вона лежить від земної поверхні.
4. Яка її приблизна кількість у кожному окремому узбережжі.
5. Здобувають глину:
 - а) яким знаряддям;
 - б) як саме, коли вона від поверхні:
 - 1) близько,
 - 2) глибоко.
6. Яке вживають пристрій для:
 - а) павантаження глини,
 - б) перевозки.
7. Коли глину привозять до ганчаря, то де-який час її годиться вилежати:
 - а) на свіжому повітрі чи
 - б) в хаті.
8. Знаряддя, що ними розбивають необроблену глину:
 - а) яка місцева назва,
 - б) яке на вигляд,
 - в) з чого воно,
 - г) як ним працюють.
9. Стружать глину знаряддям:
 - а) яким,
 - б) яке на вигляд,
 - в) з чого воно,
 - г) як ним стружать (зазначити весь процес).
10. Очищають глину пальцями:
 - а) від чого й
 - б) яким шляхом.
11. Крім зазначеного, яке ще вживають знаряддя для очистки глини.
12. Кавалки, в які складають глину перед виробництвом:
 - а) які мають назви,
 - б) де вони перележують.

II. Майстерня.

1. Який вигляд майстерні:
 - а) зовнішній,
 - б) внутрішній.

з) з чого вона й коли збудована,
г) чим накрита й т. ін.

Примітка: Нодати плаш, а як можна, то й розріз майстерні, при чому на-
краслити на ньому всі ті місця, як на дворі, так і в середині, що стосуються до
ганчарства, напр.:

- а) де лежить глина необроблена,
- б) де обробляють глину,
- в) де готова глина для виробництва,
- г) місце розташування кружала.
- д) де сохнуть горшки,
- е) де виготовляють молок (жорна),
- ж) де варять поливу,
- з) місце, де стоять жорна й т. ін.

Як плаш іменникінь, так і все знаряддя, прилади й предмети, які виробляються, поділяються на певному маштабі, з додержуванням метричної системи.

III. Ганчарський станок та праця на ньому.

1. Які є місцеві зразки ганчарського кружала (станка).

2. Які назви місцеві:

- а) станків (кругів),
- б) різних їхніх частин.

3. Які станки (скоже з'окрема) збудовано.

4. Яка різниця між „шльонським“ та „волоським“ станком.

5. Для того, щоб станок (круг) по можливості був не хібкий, та як його:
і) припасовують,
ii) до чого.

6. Для чого вживають „копил“ чи то „глиничку“ і які вони не вийза.

7. Крім власних пальців — яке ще є допоміжне знаряддя у ганчаря під час виробу посуду на кружі.

8. Зазначити всі тонкощі, — як ганчар проводить самий процес вироблювання певної посудини, починаючи з того моменту, коли він поклав глину на кружало й доки посудину не буде виготовлено.

9. Яка роль ганчарського „пожа“ під час вироблювання посуду на кружалі.

10. Чим ганчар зрізує вже готову посудину з кружала.

11. Де й як ганчар розташовує для висихання виліплений ним посуд.

Примітка: Як що знайдуться малярі, то варто подати малюнок „ганчар за працею коло кружала“.

IV. Посуд, що виробляє ганчар.

1. Які зразки глинняного посуду виробляє ганчар у себе на місці.

2. Які місцеві назви всіх зразку посуду зокрема, як от:

банька,	каганець,	мисочка,
блізницята,	кадило,	тарілка,
ведмедик,	кубушка,	тиква,
гладдинок,	кухлик,	чайник,
горицьк,	макітра,	чашка,
глечик,	миска,	гозика і т. інн.

3. Чи не виробляють посуду, що нагадував би певних тварин, як от:

ведмідь,	козлик,	гусочка,
баранець,	йивник,	качечка й т. ін.
коцик,	(кугутик),	

4. Які взагалі виробляють дитячі ціцьки з глини (свистуни й т. ін.).
 5. Які місцеві назви всякої з тих ціцьок зокрема.
 6. Який є спеціальний посуд, крім варки в ньому їжи, на те, щоб тримати в ньому:
 воду, сировець,
 молоко, збіжжя й т. ін.
 7. Які є окрім серій:
 а) макітер,
 б) ринок і т. ін.
 8. Яка форма посуду для:
 а) сирної паски,
 б) на бабу (хлібну маску),
 в) для виготовлення колиза й т. ін.

Примітка: Пильну увагу звернути на форму так званого „ритуального посуду”, себ-то посуду, що його вживають для приготування їжі під час родин, хрестин, весілля, похорону, за іменного свята, для лікувань і т. ін.

9. Звідки місцеві ганчарі навчилися виробляти певну окрему форму посуду.

V. Полива (поливо).

1. Роблять поливу:
 а) з чого,
 б) як.
 2. Здобувають матеріал на поливу:
 а) де,
 б) в якій кількості.
 3. Як що полива робиться (мелеться) на жернах, то:
 а) які пристаси йдуть на те,
 б) яка кількість усякого зокрема.
 4. Яка буває полива:
 а) рідка чи
 б) густа (суха).
 5. Як що поливу накладають суху, то як роблять, щоб вона трималася на посуді.
 6. Накладають поливу:
 а) до випалювання посуду чи
 б) після випалювання.
 7. Як що колись поливу накладали після першого випалювання, то:
 а) з якого часу перейшли на інший спосіб,
 б) звідки пішов новий спосіб і
 в) хто й яким шляхом його завів.
 8. Що роблять для того, щоб неполиваний горщик (замість червоного, білого) виходив цілком чорний.
 9. Робити горщики чорними навчились:
 а) коли,
 б) звідки,
 в) через кого.
Примітка: Подати малюнок, а при можливості й модель жорен, на яких мелють „молок” і т. ін., зазначивши місцеві назви всякої їхньої окремої частини.
10. Чим фарбують по поливі, щоб вона була:
 а) чорна,
 б) зелена,
 в) жовтогаряча,
 г) біла й т. ін.

VI. Розмальовування посуду (орнаментика).

1. Фарби, якими малюють по посуді готовуються:
 - а) з чого,
 - б) як.
2. Звідки здобуваються:
 - а) матеріал на фарби,
 - б) сама фарба.
3. Якщо розмальовують неполиваний посуд, то для того чи важкають:
 - а) наліпць,
 - б) піготь,
 - в) налипку (з чого її яку на вигляд) чи то
 - г) перше й т. ін.
- 4) Процес фарбування чи то взагалі накладання на іншого орнаментики пропонується:
 - а) на чому,
 - б) яким шляхом.
5. Як розмальовують неполиваний посуд матовою фарбою.
6. Яку ролю й коли саме в фарбуванні відіграє товарячий ріг з верцем.
7. Які основні мотиви орнаментики:
 - а) рослинні чи
 - б) геометричні.
8. Які місцеві назви малюнків (орнаментики):
 - а) рослинних (галузками, листя, ружа, яблука, групи й т. ін.),
 - б) тваринних (метелики, баранці, коні, волові очки, медведики й т. ін.).
 - в) геометричних (кривульки, наліп, паски й т. ін.).
9. Якщо малюють на посуді обличчя видатних осіб, то:
 - а) яких саме,
 - б) які місцеві назви цих малюнків,
 - в) коли, звідки й яким шляхом воши новачине.
10. Поле (на якому посуді), по якому роблять малюнки:
 - а) якого кольору,
 - б) яким шляхом його накладають.
11. Звідки місцеві ганчарі напичились:
 - а) малювати взагалі,
 - б) всякого певного малюнка зокрема
12. Малюнки з натури беруть:
 - а) хто з ганчарів,
 - б) з чого (з квіток, листочків, з тварин й т. ін.),
 - в) яким шляхом.

VII. Горен. Укладування й учереплювання посуду.

1. Які місцеві назви:
 - а) горена,
 - б) всякої його окремої частини.
2. Який зовнішній вигляд:
 - а) горена: в підному, в надвору,
 - б) всякої його окремої частини:
 - 1) з надвору,
 - 2) в середині.

3. Скільки в горені прогонів для проходу полум'я.
4. Яке є знаряддя для певної праці при горені.
5. Як розташовують у горені горшки, щоб воїн під час випалювання не розсунувся, а також, щоб полум'я охоплювало їх звідусюди.
6. Учергують посуд з надвору, щоб не задував вітер:

- а) чим і
- б) як.

Призітка: З горена подати:

- 1) малюнок зовнішнього його вигляду,
- 2) план і розріз,
- 3) розміри всякої окремої частини.

7. Яке вживають допоміжне знаряддя при горені.

VIII. Паливо й випалювання посуду.

1. Яке вживають паливо під час випалювання посуду.
2. Як підпалити дрова, то:
 - а) яка порода дерева,
 - б) яка порода дерева краще.
3. Яких властивостей треба додержуватись під час випалювання горішків, зокрема таким паливом, як от:
 - а) солома,
 - б) торф,
 - в) кізяк,
 - г) осичина,
 - д) дуб, грабина чи то соснина,
 - е) корчі й т. ін.
4. Яким шляхом провадиться випалювання посуду в друге, як уже:
 - а) один раз обпалений посуд, покритий паливом,
 - б) пофарбований без поливи.
5. Які ознаки того, що посуд випалився.
6. Яким шляхом розхолоджують випалений в горені посуд, щоб він не поренався.
7. Скільки часу потрібно на розхолодження випаленого посуду:
 - а) без поливи,
 - б) чорного,
 - в) полив'яногого й т. ін.

Призітка: Краєзнавці, які побажали б одержати доказівки що до роботи в даній галузі, можуть звертатися безпосередньо до автора на адресу: Житомир, в. К. Лібкнекта, 10, зав. відділом побуту Волинського музею В. Г. Кравченко.

(Далі буде).

C. Постригань.

Do вивчення флори України.

Рослина є тією живою зеленоюальною машиною, що, використовуючи енергію сонячного проміння, перетворює мертву природу в найцінніші й найдивовижніші продукти життя. Тільки рослина невідкритими й невивченими ще складними лабораторіями, захованими в її зеленій тканині, може утворювати безпосереднє з землі, повітря й води складні органічні матерії, чого не можуть зробити найскладніші й найдосконаліші лабораторії вчених цілого світу.

Спокон віків пралюдина почала використовувати рослину та її продукти для своїх потреб, виділивши для цього цілу низку рослин культурних, початок культури яких ховається в невідомих глибинах віків. Народне господарство в великій мірі побудовано на рослині та її продуктах. З розвитком людського життя та зростом культури поширювалося й удосконалювалося вивчення всіх рослин, що ростуть на земній кулі в різних країнах. Для постулу людства дуже важливим є пізнання не тільки комплексу рослин сьогоднішнього сільсько-гospодарського значіння. В господарстві й економії природи всі рослини однаково важливі, а пізнання їх — то є пізнання природи країни, шлях до опанування тією природою та до раціонального господарювання. Рослинність певної країни є функцією цілого комплексу природніх умов і складалася в процесі довгого історичного розвитку від найдавніших часів. Зрештою людина навчається в існій мірі використовувати сьогодня для своїх потреб і ті численні рослини, що вчора ще були нікому непотрібним зіллям.

Крім використання різних культурних та диких рослин для безпосередніх потреб людини, вивчення поширення їх (ботанічна географія) розкриває нам часто нові сторінки з історії минулого та допомагає пізнавати складну природу краю.

Природу нашої країни взагалі, а рослинний покров її з'окрема, вивчено ще дуже мало, а до того й першомірно, випадково. Мало не на кожному місці дослідувач знайде неочіканий лані для своєї праці. Ось чому пізнання рослинності мусить у краєзнавчій роботі зайняти одно з центральних місць при вивченні природи нашого краю.

Завдання складне й праці багато, але праця на цій ниві є дуже вдячною, бо кожний найменший крок може дати часом цінний матеріал і внести цегlinу на велику будівлю науки пізнання краю.

Програма вивчення рослинності.

I. Вивчення флори району: збирання гербарної колекції, складання каталогу флори району.

II. Вивчення окремих рослинних формаций: ліси, степи, луки, болота і т. ін.

III. Докладне вивчення окремих видів та груп диких та культурних рослин сільсько-гospодарського значіння: кормові рослини, споживні, олійні, цукрові, медодайні та нахучі рослини, отруйні й шкідливі рослини для людей і для худоби, лікарські рослини, косметичні, текстильні, фарбувальні, чинбарні, будівельні, рослини кустарників виробів, декоративні рослини і т. ін. (Радимо скористувати для цього анкету для вивчення диких рослин с.-г. значіння, складену Науково-Дослідчою Катедрою с.-г. ботаніки—Харків, Пушкінська 80).

IV. Вивчення бур'янів та способів боротьби з ними.

V. Вивчення способів підняття продуктивності природніх та культурних ланів.

I.

Найперше завдання краєзнавця-ботаніка полягає в вивченні рослинного населення свого району, в складанні його інвентарю. Найлегче дійти до цього шляхом збирання можливо повної колекції всіх видів рослин, інакше кажучи, складання гербарія місцевої флори. Цілком зрозуміло, що не одній ті ж рослини складають собою ліс, степ, луки, болота, не однакова флора пісків, вапняків, камянистих відслонень, не однаково формується рослинність на високих рівних місцях (плато) і в долинах, балках, по схилах, обернених у різні сторони світу і т. ін. Рослине населення різних формаций та різних природних умов мусить знайти своє місце в гербарії місцевої флори.

Збираючи рослини для гербарію, треба додержуватися таких головніших правил:

1. Зіллясту рослину треба брати цілу з корінцем, корняком, цибулькою, бульбою то-що, старанно підкопуючи її міцним ножем або копалкою. З дерев та чагарників брати, звичайно, гілочки, а з дуже рослого зілля—окрім характерніші частини: вершки з квітами чи овочами, додаючи до них долішні та середні листки, часті коріння і т. ін.

2. Збираючи рослини, треба зразу ж, доки вони не зів'яли, закладати їх у папку з папером, кожний вид рослини у окремий аркуш, вкладаючи в той же аркуш і заповнену тут же етикетку розміром на ^{1/16} звичайного аркуша паперу до писання.

3. На етикетці про кожну зібрану рослину треба записати такі відомості й у такому порядкові:

а) Наукова латинська назва рослини, як що вона відома, а то залишити місце для неї.

б) Назва місцева народня; як що є кілька назв, то всі записати.

в) Місцевість, де зібрано рослину (округа, район, село, хутір).

г) Природні умови, в яких рослину зібрано: в бору, в дубовому лісі, на луці, на болоті, на схилі (якому), в бальці, в долині якої річки і т. ін.

д) Як дуже поширенна ця рослина там: суцільні зарости, густо, часто, рідко, поодиноко чи трапилася тільки одна рослина.

е) Якої височини досягає рослина та чи обганяє вона своїм ростом основну масу рослинного покрову, зливається з нею чи нижче осиповою маси рослин у даній формaciї.

є) Що відомо про рослину: корисна вона чи шкідлива, чим саме і т. ін.

ж) Коли зібрано та хто зібрав (чіткий підпис).

4. Вкладаючи довгі рослини, що не вміщуються в папку з папером, треба їх перегнути в 1—2 місцях, подавивши спочатку те місце, де треба перегнути, щоб не поламати.

5. Повернувшись з екскурсії додому, треба зразу ж передивитися збори за день, трохи розправити ті рослини, що вложилися в папці не гарязд, але не треба штучно їх розправлюти, щоб не порушити їх

нормального природного вигляду. Краще зразу ж їх перекласти в сухі аркуші паперу, кожну рослину з своєю етикеткою в окремий аркуш. Разом з тим треба пильнувати, щоби рослини в аркуші по можливості не налягали одна на одну своїми частинами (тілочками, листям). Коли одної рослини зібрано більше екземплярів піж їх може добре вкласитися в аркуш, — треба вложить їх у 2 чи 3 аркуші, переписавши до них і відповідну етикетку. Це будуть так звані *дублети*.

6. Аркуші з рослинами треба ще прокладати порожніми сухими аркушами паперу, вкладаючи їх між аркушами з рослинами по 1—2, а то й більше, залежно від того, мало чи дуже соковиті рослини заложено сушити. Краще нарізно сушити дуже соковиті й мало соковиті рослини. Мало соковиті рослини сохнуть швидко, а соковитіні — довше.

7. Складені отак кожних 10—20 аркушів з рослинами слід спресувати й сушити на сонці або в сухому теплому місці. Спресувати можна між двома дощечками, нагнітивши їх камінем чи чим іншим, але треба вважати, щоби не порозчавлювати рослини. Звичайно досить 5—10 кілограмів. Краще ж сушити в спеціальних сітках, що легко зробити й самому. Дві рямці, розміру примірою 32—48 центм., обиваються фанерою, в якій густо провірчуються дірочки, як для решета, або ж такі самі рямці затягаються дротяною рідкою сіткою. Заклавши між дві такі сітки заготовлені для сушки рослинин, стягують їх шворкою чи ланцюжками й вішають десь на сонці чи в теплому сухому місці.

8. Закладені для сушки рослини треба переглядти щодня, вибираючи з поміж них аркуші з сухими рослинами та замінюючи вогкий прокладений папір на сухий поміж тими аркушами, де ще рослини не висохли. Добре висушенна рослина має гарний свіжий вигляд, не гнеться від власної ваги й не холодна, як прикладти до неї пісок. Проробляючи всі ці операції, треба пильнувати, щоби етикетки завжди залишалися при своїх рослинах. Гербарій без етикеток не має ніякої наукової вартості.

9. Вогкий папір треба добре просушити, після чого він знову годиться для збору й сушки нових рослин.

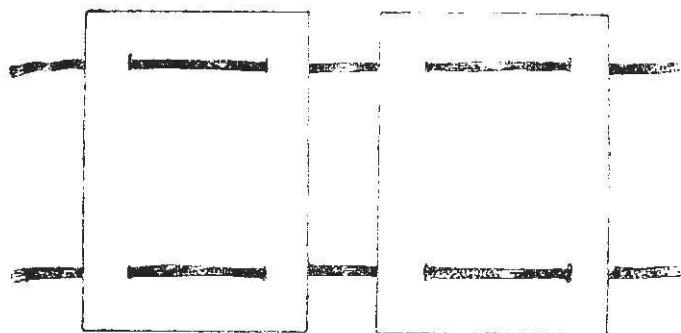
10. Для збору й сушки рослин треба брати такий папір, що добре вбирає воду (бібула, обгортий папір, газетний то-що). Нарізати його треба так, щоби аркуш, перегорнений удвоє, мав нормальній гербарний розмір 28—43 центм.

Сухі гербарні рослини з етикетками стають документами, пінним матеріалом, що на його підставі спеціалісти вивчають флору країни. Зложений акуратно в папки гербарій треба зберігати в сухому місці й безпечному від шкідників. Протягом кількох років у такий спосіб можна скласти повний гербарій, у який увійдуть майже всі представники місцевої флори.

Поруч з такою роботою краснавець-ботанік буде в міру можливості й визначати рослини свого району по визначниках, устано-

влюючи для них, крім народніх, і наукові латинські назви. Для перевірки своїх визначень та для визначення трудніших і невизначених форм слід посылати комплекти зібраних гербарій з нумерованими

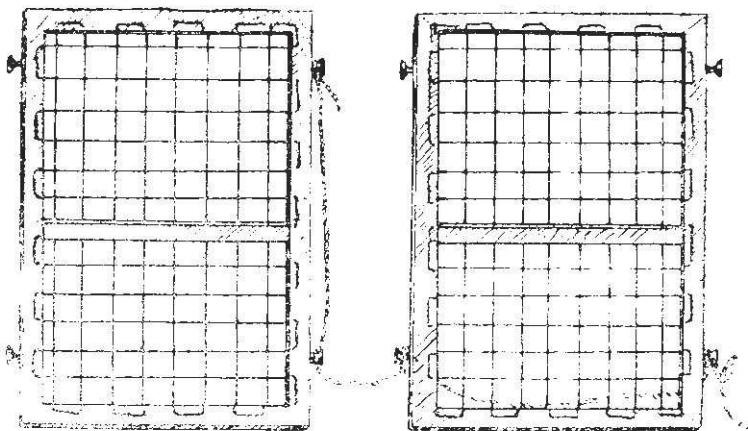
Малюнок 1.

Зразок гербарійшпінет з картону. Розмір 30 · 40 центм.

етикетками до центральних ботанічних установ (у Києві — Ботанічний Кабінет Академії Наук, у Харкові — Ботанічний Сад і інш.), залишаючи у себе дублети з тими ж самими номерами на етикетках. Спеціалісти

Малюнок 2.

Зразок прослідника. Дерев'яні рамки з'єднано дротом.
Розмір 32 · 48 центм.

зазначеніх установ охоче перевірять і точно визначать переданий гербарій та надішлють краєзнавцеві списки переданих рослин.

На підставі зібраного, систематизованого й визначеного гербарія й записів спостережень можна приступити до складання каталогу рослин свого району, завівши для кожного виду рослин окремий аркуш (приміром $\frac{1}{4}$ аркуша звичайного наперу), на якому буде записано наукову латинську назву рослини, народні її назви у місцевого

населення, особливості розповсюдження в районі, природні умови, в яких вона трапляється, час цвітіння, овочування, біологічні особливості, про її корисне чи шкідливе значіння в господарстві та інші до неї зауваження дослідувача. Такий каталог буде хорошою основою для дальших глибших дослідів і легко доповнюватиметься в міру детальніших обслідувань.

Доповнюючи та поглиблюючи вивчення рослинності свого району, дослідник-краєзнавець знайде чимало цікавої й корисної для науки та практики праці. Рослинний покров рідного краю буде для нього не німим випадковим явищем, а живим і барвистим килимом, на якому розгортається різноманітне й вічне життя — боротьба.

I. Савяк.

Чинбарство м. Новомосковська.

Історично-економічний нарис.

Чинбарство в м. Новомосковську було з давен-давна одним із самих головних і прибуткових кустарних занять його мешканців, а особливо тих із них, що жили на передмістю „Поділ“ понад річкою Самарою, захоплюючи також маленький поселок „Глоди“ й друге передмістя „Перевал“, що відділяється від міста тільки річкою.

Ця галузь кустарного виробництва в свою чергу дала почин іншим галузям занять, як-от: кравецтву-кожушництву, шапovalьству, шевству та лимарству-шорништву.

Всі чинбарі по роду своїх занять поділяються на три галузі категорій:

1. Чинбарі-кожем'яки.
2. Чинбарі-кожушники-шаповалі.
3. Чинбарі-лимарі-сідельники.

Перні з них, кожем'яки, чинили кріпку, тверду шкру на підлони, підметки, закаблуки, чоботи, черевики, халави, союзи, пришви, ремінні паси та пояси для підгрезування.

Другі — кожушники-шаповалі, вичинювали овечі шкури з вовною на кожухи, чумарки, шуби, шапки. Від роду своїх занять шаповалі одержали прізвища „Шаповаленки“, які до цієї пори працюють на передмісті „Ковалівка“ й до сьогоднішнього дня живуть з цього кустарного промислу — чинбарства.

Треті — лимарі-шорники-сідельники чинили шкру, так звану „сирець“, білу „сиromятину“. З цієї шкру вони-ж таки сами шили різну зброя на коні, як: уздечки, хомути, сідла, ременні посторонки до хомутів, плели канчукі, нагайки та цілов'язи (для звязування бильща з ручкою піпа).

Ремеслом цим займались цілі сім'ї. Від дідів — працідів, від батьків на синів, від синів на внуків, із роду в рід переходило це кустарне ремесло, з покотіння на покотіння, мов-би яка спадщина, передавалась ця спеціальність виробництва — чинбарства, й так це йшло з різними перемінами аж до наших сучасних днів.

Від половини XVII століття аж до наших часів на протязі довгих століть розвивалась та кустарна промисловість і давала сотням сі-

мейст працю, хліб, прожиток, а то й не одним із них великі баріші — прибутки.

В організаційному відношенню, як окремий цех, вони становили товоті сильну, організовану, з ісевими правилами громаду, в яку приймали й давали змогу працювати тільки тим, хто проїхов певний час грактики - навчання в казарма майстра-чинбаря.

Після того такий учень — підмайстер, звичайно його сини, внуки або ж хто з його рідних, ставали до спільнотного ліла з правом участі в працьотках на рівні з іншими членами майстерні, або відокремлювалися й відкривали свої власні майстерні самостійно.

Були й такі чинбарі, бідні — пролетарі, спеціалісти в своєму ділі, які не мали ніяких засобів, ні своїх майстерень, ні сировини, ні власної хати, а тому йшли вони відомо до більших майстрів — казарм, там наймались та працювали подібно. Їх і звали відтого подельниками.

Вироби свої в виді готових, вичинених вікір, чинбарі продавали на місцевому базарі в самому Новомосковську іншим на шнуря чобіт, халяв, черевиків, союзів, принів; кравцям-кожушникам — на кожухові чумарки, шуби та кожухи; шапкарям — на шапки (чорні, смушеві й сірі) або віддавали гуртом на замовлення крамарим, що закуповали у чинбарів цілі партії шкур, зброй, кожухів, шапок й везли їх на ярмарки по різних містах України: Дніпро-Петровськ (Катеринослав), Нікітів, Мелітополь, Маріуполь, Харків і Полтаву, і там весь крам цей продавали з великими баринами й поверталися назад з іншим крамом, як-от: сілью, хустками, сукном, кермиком для дублення кож (Маріуполь), фарбами для фарбування одягі й шкури, заїзом та по рохом для рушниць. *)

Чинбарство міста Новомосковська в минулому.

Для країої іностранції, для новуго розуміння великою скончінного значення, що його мало чинбарство й пізні затузі кустарного виробництва для мешканців м. Новомосковська, я наведу список родин, що з роду в рід, століття за століттям жили з цього промислу; багато-багато з них вже розгубилось на великому житловому пляху, багато з тих родів лягло на вічний відпочинок, де-які покинути Новомосковськ і переселитися на інші місця: в Нікітів, Великий Токмак, Запоріжжя, Маріуполь, Роздорія.

Гри обслідуванні передмістя Подолу, мені пошилето познайомитись з одним старожилом м. Новомосковська, пікавим ділусем 82 р. від роду, вже майже сліним, ім'я його Іларіон Ількович Суддя, який сам довго жив на Подолі і знає добре це передмістя, займався сам чинбарством і знає всіх бувших (умерлих) чинбарів, їх садиби, хати,

*) Задочості взято в старих чинбарів на Подолі в Новомосковську, з санк від Доржинена 98 р. в Бібліотеку старого. Але.

двори знає як на папі. Я з ним обслідував весь Поділ і докладно записав усі сім'ї чинбарів, їх минуле й тенерінне, а також й інших мешканців цієї частини міста. Він знає історію чинбарства 60 літ тому назад або й більше.

Список цей охоплює неювно всіх умерлих чинбарів, але других засобів узнати про цих кустарів мені не представляється зможи. Архів і письмових документів в м. Новомосковську зараз ніяких не має, але матеріал цей являється до певного ступня цікавим тим, що він даний безперечним свідком минулого, що тут жив, працював і провів більшу частину свого життя на цьому виробництві. *)

Визначній сім'ї, що жили па Подолі й жили з цього кустарного промислу й частинно вже вимерли, або перебрали на інші місця, є такі:

Чинбарі-кожем'яки:

Безалько, чинили кожу на взуття
(юхта)
Водолозський,
Горевський, вулично Зуб,
Гонченко, „ Бублик,
Гаджевал Антон Павлович, дуже ба-
гатий був чинбар,
Грабар Юхим, чинив ремені наси,
Дорошенко, вулично Присока,
Дяченко, вулич. Кобильник,
Дмитренко,
Зінець,
Зайченко, вулич. Пискун,
Закрепа Тимофій,
Закрепа Данило,
Іваниця Антон,
Кислий Андрій, виїхав у Нікополь
і там умер,
Кіндратенко, вулич. Джура,
Кіндратенко, „ Сюдо,
Корсунський, „ Регедзуля,
Коба Грицько, батрак-поденщик,
Корсунський Василь, виїхав у За-
поріжжя й там помер,
Косенко, вулич. Мотроненко,
Копайгора Яків (батько),
Копайгора (син),
Клинець,

Ключка,
Кібець Савка, батрак-чинбар - по-
денщик,
Канустян,
Кануця,
Лихо Антон (старший брат),
Лихо (середній брат),
Лихо (молодший брат),
Бобатий, чумакував також з піку-
рами в Крим,
Маджара Корній,
Мешко Іван (умер п'яний на ба-
зарі),
Мешко Петро,
Мешко Василь,
Мешко Семен Хведорович, пові-
сився з горя через жінку,
Миршавий,
Прищ,
Пахольський, вулич. Рижий Ови-
сько (батько),
Пахольський (син), повісився з горя,
загубив гроші,
Понсуй Тимофій,
Суддя Гнат Микитович,
Сірий Антон Павлович,
Ухналь,
Цимбал Ілько,

*) Відомості за 70-ті роки. - Ает.

Чибуряк — вулиця. Ухналъ (старий, брат),
Чибуряк-Ухналъ (молод, братъ),
Чуприпа Іван,
Чуприпа Тимофій,

Чуприна Антон Іллізович,
Чуприна, вулиця. Кина,
Шаповал, вулиця. Коверя,
Шенель, вул. Василівсько,
Шнуй.

Чинбарі-кожушинки:

Ішакиний,

Прутъ.

Лімарі:

Мір лінічченко, вулиця. Курський,

Глатунц, вул. Новка,

Кустарі-жевці (на передмістю Поділі, вже вмерли):

Бакута,
Вернигора Іван Якович,
Зимовниченко, вулиця. Ковбаса,
Грабар Савелій, вулиця. Ярошенко,
Жданенко, вулиця. Підхвебеденко-
Нердіжечка,
Коваленко, вулиця. Грос, зайтий
німець, лишився жити,
Крамаревський,
Коваленко, вулиця. Отер-Валуй,
Кузіменко Данило,
Курочка (перейшов в Глоди—вмер),
Кариценко Прокіл,
Миргородський, вул. Бузина,
Махно Яків (переїхав у Маріуполь
і там помер),
Майстренко,
Мисочка Марко,
Медвига Логгин,
Недінга Тихін,
Панісенко,

Погорільй,
Парисочка, вулиця. Клацай,
Підхомок Данило,
Підхомок Василь,
Рудий, вулиця. Іваненко — інші ви-
ключно черевики,
Розсолода Павло,
Стржатий, вулиця. Патлашів,
Яременко, вулиця. Карасир,
Сокіл, вулиця. Стукка Яків,
Сонільняк, вулиця. Неклеца.
Савченко,
Сірий, вулиця. Миришавка,
Цимбал Іван,
Чорний, вулиця. Лашиндак (пере-
їхав у Роздорі до поміщика
на роботу і там помер),
Ілляк Яків,
Якимчико, вулиця. Кошиник,
Юлія, вулиця. Сидр.

Кустарі-кожушинки

Будник,
Дорош,
Олійник Сузим,
Норенко,
Нойдун Савка (батько),
Нойдун (син),
Нойдун (унук),

(вмерлі) на Подолі. Кравці.

Устименко вулиця. Базаренко,
Федот,
Устименко—Базаренко Яків,
Устименко—Базаренко Лаврин,
Устименко—Базаренко Павло,
Крім кравецтва вони чинили икури
чинбаравали.

Кравці-кустарі-різники:

Шалашний,
Олійник,

Кобильтяк,
Кравченко,

Кравці одягу:

Попонька,

Кришка.

Різники овець.

Слідятьно ріжан вівці та худобу.

Махно, Чероденко, багатий був,
Гаджквала Юрко.

Різників -вулич. Кононенко (батько),

Клименко,
Коцевал,Різників - Кононенко (син),
Різників - Кононенко (унук).

Чумаки.

Возили кожу й привозили сінь і кермек для дублення шкучки.

Вовкулак Тимофій,
Хоменко,Недвига,
Рак.

Торговці шкурами:

Щедровський,
Ворои Софрон,Саєнко Корній,
Кролиха (жінка, сама торгувала).

Сучасне чинбарство міста Новомосковська в 1926 р.

Із всіх цих сімейств сім'їлися тільки останки - це сиравжні могікани—колишні заможні міщани кустарі-чинбарі, що що-разу більше, під впливом нових економічних форм та вимог життя, заникають, бідніють, переводяться, покидають це виробництво, ідуть шукати інших зanять, наприклад: беруться за торгівлю, ізвозчикуть, або йдуть в інші місця на переселення, аж на Дон (Клименко й інші), а звідтіль приїздять до м. Новомосковська, закуповують цілі партії готових шкітих чобіт у місцевих кустарів-шевців на передмістю Переяслав і везуть до себе додому й там продають їх з добрими барышами.

Поданий нижче список сучасних чинбарів - кустарів найкраще покаже нам картиноу новітнього занепаду цієї галузі кустарної промисловості в м. Новомосковську.

Приходять нові часи, нові форми економічних обставин життя, кустар уступає місце фабричному стакові, індивідуальні форми обробки шкучки замінюються колективними, а звідтіль і виникна шкучка дешевша, й собівартість такої шкучки менша, а тим самим ціни на кожі для споживача приступиніші. Конкуренція кустарів стає що-далі то слабіша, й недалекий той час, коли це виробництво стане тільки спомином в очовіданнях старих лілів, які виукам своїм будуть передавувати про ті події, як юсъ дуже далеке, минуле, як зараз говорять про чоботи „під завить“, а вже ніхто з теперішніх людей не вміє гаразд розповісти, як шились ті чоботи, які мали вигляд (були колись такі, говорять, „під завить“, та ще й шкапові, це є з кінської кіжі, зі шкап, „та тепера минуло все, прийшла нова мода, а та загнила—забулася“).

Із чинбарів-кожемяків, які зараз живуть і чинять шкуру на юхту, є такі:

Зайченко Самойло—Пискун, 50 літ,	Шпуй Петро, 45 літ,
Зайченко Данило (його син),	Едельман Мишка,
Зайченко Микита (його син),	Едельман Яшка (два брати євреї),
Дорошенко Микита, 45 літ,	по 30--36 років.

Чинбарі-кожушники—шапovalи.

Очеретяний Іван—Рябий.

Чинбарі-шорники—лімарі.

Чинять кожі й самі шиють уніж.

Іванченко Карло — Недвига, Іванча, 50 років,	Дорошенко Іван, 45 р.,
Коваркін, 48 літ,	Сірий Яків,
Полтавець Яків (Яшка Лимарь) 48 р., (дуже старий рід чинбарів),	Сірий Михайло,
Остроухів Олексій, 38 років,	Носів Арсентій, 46 р., поденний,
Корягин Тонкий, 38 р.,	Рідників Василь,
Мірошниченко, 40 р.,	Лупенко Іван—Володька, 40 літ,
Ковішка Хведір (батько) 60 р.,	Ковалъ Григорій — Кацап — Пов-
Ковінська Василь,	стяник, 38 р.,
Ковінська Йосип, 32 р.,	Яшний Борис, 45 р.,
Доротенко Андрій, 40 р.,	Яшний Петро, 27 рок.,
	Мусюрда Василь—Цилюрник,
	Коваленко Архип—Валуй, 45 р.,

На загальне населення Подолу в 1220 чол. цифра 30 в порівнянню з минулими часами, ясно говорить за те, що чинбарство, правда, помалу, але неухильно йде на скорочення, під впливом нових колективних форм виробництва. По літах—вікові чинбарів видно, що молодих майстрів нової зміни майже немає, це всі чинбарі середніх літ: 38, 45—50 років.

Нові економічні форми, нове виробництво, простосовані до розвитку техніки й потреб сучасного населення, впливають помалу на занепад чинбарної кустарно-промисловості м. Новомосковська.

ЖИТТЯ КРАЕЗНАВЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.

Бердичівська округа.

В кінці березня відбулися організовані збори краєзнавчого Т-ва в м. Насретабад. Оргбюро, яке працювало до того часу і мало своїм завданням підготувати справу заснування Т-ва, відчиталося в переведений роботі, і на цього місце було обрано Правління з чотирьох чоловік.

В склад Т-ва увіходить 75 чоловік, з них 5 членів партії та 33 комсомольця. Для ведення дослідчої роботи утворено три секції: природничу, історично-етнографічну та соціально-економічну. Т-во приступило до встановлення постійного звязку з Бердичівським Краєзнавчим Т-вом, УКК і УАН.

Білоцерківська округа.

Округове Краєзнавче Товариство засновано в травні 1926 р. і наразовує зараз в своєму складі 41 членів. Поряд з прозаїком дослідної роботи Товариство відготувало видали краєзнавчого збірника «Білоцерківщина».

Дніпропетровська округа.

В пропусці праці *Новомосковського* Недтехнікума на послі краєзнавства виникла нехайка справа заложення краєзнавчого музею, де б можна було зберігати всеє матеріал, експонати й досліди, та який став більш постійним осередком праці в цьому напрямку й на майбутнє.

Ta на пляху до здійснення цього літа стали великі труднощі: брак трохи фундів, поменікання, націна, світла, й тільки з початком 1926-27 року Комітет Недтехнікума зміг рішуче поставити справу заложення музею на реальний ґрунт.

Основою заложення музею були впершу чергу праці студентів по обслідуванню економічного, історичного та культурного стану м. Новомосковська та його району.

Студентство Недтехнікума, учи агропрофілактикою, населяння міста, установи радо відгукнулись на це лідо, й пінза жвава праця по збиранию експонатів та улангуванню краєзнавчого музею.

Зараз музей має такі відділи:

I. Історичний:

а) Фотографічні знімки будинків м. Новомосковська та його району.

б) Малюнки, рисунки, плани церков, домів, старі плани міста Новомосковська (12-річкі) старі плани-мапи землекористування до революції.

в) Старі портрети місцевих осіб, малювані олійними фарбами.

II. Етнографічний:

а) Народні пісні - збірник, зібраний студентами Недтехнікума, друкованіх сторінок 1933 велик. формату.

б) Вильвики - на сорочки, рукава, коміри, передні-манішки, підгачки, рушники та замальовані зразки килимів із сел Новомосковського, Переяславецького, Верхнє-Дніпровського, Могилівського та Павлоградського районів.

в) Дитячі забавки: луки, самостріли, лямки, одяг, дитяча мебля кустарного виробництва в м. Новомосковську.

III. Економіка місцевого краю:

а) Місто Новомосковськ: 1. Комунальне господарство. 2. Податки. 3. Оренда. 4. Торгівля. 5. Базар. 6. Держ-промисловість. 7. Школи. 8. Нарт. і проф.-організації.

б) Район: 1. Населення. 2. Соц. і нац. склад його. 3. Типові господарства бідника, середника, заможника. 4. Колгоспи. 5. Артил. 6. Біжництво. 7. Рибальство.

Цей відділ утворено з праць-обслідувань студентів Недтехнікума, які в формі окремих книжок поступили в музей з ілюстраціями,

картограмами, діяграмами, піктограмами та статистичними даними.

в) Кустарний відділ:

1. Чинбарство. (Обслідування) — стаття.
2. Шевство — приладдя.
3. Ковальство — експонати:
4. Кошикарство — ”
5. Бляхарство — ”
6. Столлярство — ”
7. Бричечна пром. — ”

Всі речі до цього відділу подаровано для музею кустарями.

IV. Дитячі вироби з Дитбудів в місті Новомосковську.

Характерна робота безпіртульних: фінські ножі із сталевих пружин, столowych ложок (ручки), алюміній, обручів, залишних ліжок, відмічки до замків, коньки. Збірка ця — свідок молодих зусиль щось творити та вплив на творчість обставин життя.

V. Далі йдуть відділи, які безпосередньо торкаються місцевого краю, а саме:

а) *Нумізматичний:*

1. Мідяні та срібні монети 800 шт.
2. Наперові — до революції і в час революції.
3. Медалі.

4. Закордонні монети.

Всі вони зібрані на території Новомосковського району.

б) *Відділ старовинних речей:*

1. Бронзова сокира римських часів із Херсона.
2. Світильник римських часів із Херсона.
3. Зуби мамонта, найдені в Дніпрі біля с. Паньківки.
4. Зализна лопата, якоюкопали чинбарі кермек.
5. Зализні стріли.

Речі ці подарували приватні особи для музею.

в) *Збірка зажигалок (машинок) з часів великого голоду в 1921 р. 60 шт. різноманітних форм.*

VI. Бібліотечка по вивченю місцевого краю 30 пр

Музей цей молодий, ще тільки розгортається, всього існує 8 місяців, але він має всі дані для поширення і може стати музеем районового значення.

Студенти Педтехнікуму, молодь інших шкіл в місті, само населення, установи надзвичайно прихильно відносяться до нього й є певна надія, що робота піде жваво, й він стане джерелом знань, дослідів та місцем

праці для майбутніх робітників на нові освіти, де вони навчаються, як треба вести таку справу, збирати експонати, як єднатися в гуртки на селах для вивчення природи, економіки, історії, побуту та культури місцевого краю. Матеріал повинен стати базою, на якій учитель зможе повести навчання за комплексовою системою в школах Соцвіху того району.

I. Савяк.

Маріупільська округа.

Осередком краєзнавчої роботи на Маріупільщині є Округовий Музей Краєзнавства, який має відділи: природничий, соціально-економічний та культурно-історичний, а також метеорологічну станцію.

Недавно при музеї відкрився ще один відділ — грецький, який поставив своїм завданням збирати та обробляти матеріали, що стосуються історії грецького населення на півдні України, його побуту та економіки сучасного грецького села.

В своїй роботі музей спирається на сільських учителів, що з'являються кореспондентами музею і провадять краєзнавчу роботу по своїх школах в гуртках учнів.

В місті музей організовує зараз при своїх відділах гуртки спеціалістів для глибшого вивчення природи, культури та економіки краю.

В своїй науково-дослідчій роботі музей підтримує тісний зв'язок з Окріланом, Окр. Зем. Відділом та Окр. Стат. Бюро, а також зі всіма відділами Української Академії Наук і секціями Сільсько-Господарського Наукового Комітету України.

Тульчинська округа.

В Гайсині утворено з місцевих громадських робітників організаційне бюро для підготовки справи заснування Краєзнавчого Товариства.

Уманська округа.

Краєзнавчий гурток при Округовому Музей підготовив до друку збірник, у якій входить статті, що освітлюють життя округи в різних її галузях.

РСФРР.

На вересень цього року в Москві скликається 3-я Всеросійська конференція по краєзнавству, що має своїм завданням проробити

низку питань про наявну наукову й організаційну діяльність краєзнавчих організацій РСФРР і уважку її з роботою інших установ. В склад конференції входять всі члени ЦБК, делегати від місць згідно розкладці, від автономних областей, науково-дослідчих інститутів та наукових та педагогічних установ і організацій. Студентські краєзнавчі організації також посилають 10 делегатів по 1 від найбільших міст.

На конференцію закликаю, як гостей, з правом дорадчого голосу, представників крає-

знавчих організацій інших Республік ССРР, в тім числі й УКК.

Центральний Установи Наркомосвіти, НСУ, Центрархів і інші вищі державні установи, які в своїй діяльності торкаються краєзнавчих питань, також закликаю з правом ухвалюного голосу.

Конференція працюватиме на пленарних засіданнях і в секціях, яких намічено три: організаційно - методична, науково - дослідча і секція піклального краєзнавства.

БІБЛІОГРАФІЯ.

С. Ялі.

До справи вивчення грецького населення на Україні.

З приводу цілої пізки історичних обставин, про греків на Україні зовсім немає літератури грецькою мовою (коли не зважати на церковні книжки й де-які листи фундатора м. Маріуполя, митрополіта Ігнатія).

Література про греків на Україні російською мовою також не може відповісти вимогам та потребам радянського читача, бо значна кількість її відноситься до 18 і 19-го століть і належить до творів церковних письменників, в країні випадку — це роботи деяких буржуазних учених.

Найновішими надрукованими матеріалами про греків є відозва та протоколи буржуазно-націоналістичної організації „Союза греческого народу г. Маріуполя и его уезда“ кінця 1917 року. Зовсім немає літератури, що освітлювала б історію та життя грецького населення України в сучаснім розумінні.

Потреба в такій літературі дуже відчувається. Така література повинна стати основою краєзнавчої роботи, її сирята та полегшити переведення пізки заходів, що їх намічено національною політикою Радянської влади в галузі піднесення економічного та культурного розвитку грецької національності.

Потреба в розвязанні цього питання ставить в цей час перед нами завдання що до розшику та вивчення принаймні цих існуючих матеріалів з метою розробки їх в марксівському освітленні.

За-для вивчення можна не понехтувати й тією напівцерковного характеру літературою, використовуючи її фактичні матеріали.

Але складання такої бібліографії є справа великих труднощів тому, що вся ця література переховується не в одному місці, а її розкидано по руках окремих осіб, музеях, архівах, бібліотеках та ін.

Тому бібліографію нам довелося складати здебільшого на підставі вказівок, розпоряджень по різних працях, а тому вона потрібue перевірки на підставі оригіналів.

Таким чином, складання бібліографії, систематизованої та серйозно-розробленої, можливе лише в тому випадкові, коли ці сираві допоможе вся радянська суспільність по грецьких селах, окремі особи та установи, що мають зазначену літературу.

Де-хто може передати в розпорядження грецької секції Українського Комітету Краєзнавства ті чи інній свої матеріали, а інші (найбільше установи) принаймні повідомлять про ту літературу, яку вони мають, і дадуть можливість, в будь-який спосіб, використати ці книжки.

Зрозуміло, що найбільше в цьому напрямку буде зроблено місцевими краєзнавцями, що цікавляться цим питанням та вивчають грецьку національність.

В список увійшли матеріали, що характеризують природні умови місць, де починається грецька колонізація, історію цієї колонізації, в меншій мірі сучасний стан грецького населення, 1917 рік в житті греків і початки культурио-економічного відродження цієї національності в умовах Радянської влади. ✓

Розміщено літературу в хронологічному порядку.

1. 1770.— Грамота Константинопольского патріарха о рукоположенні протосинкела Константинопольської церкви Ігнатія в митрополита Готфейського и Кафського. (Переховується в Московському архіві).
2. 1770.— Грамота Константинопольского патріарха 1770 года к христианам Готской Епархии с повелением им повиноваться митрополиту Игнатию. (Переховується в Московському архіві).
3. 1771.— Пропшене митрополита Ігнатія святейшему синоду от 29-го октября 1771 года. (Переховується в Московському архіві).
4. 1772.— Пропшене митрополита Ігнатія Єкатерине II-й от 8 декабря 1772 года. (Переховується в Московському архіві).
5. 1772.— *Гильдеништедт*, академик С.-Петербурзької Академ. Наук. Исследование побережья Азовского моря в 1773—74 г.
6. 1779.— Грамота Єкатерини II-й от 14 марта 1779 г (Переховується в Маріупольському музеї Краєзнавства).
7. 1780.— Грамота Єкатерини II-й от 21 мая 1779 г. (Переховується в Маріупольському музеї Краєзнавства).
8. 1780.— Указ Азовской губернської канцелярии 1780 г. за № 1817. („Записки Одес. общества истории и древности.“ кн. IV).
9. 1780.— Правительственний Указ от 24 марта 1780 г.
10. 1782.— Описание городов и уездов Азовской губернии в 1782 г.
11. 1784.— Указ наместника Єкатеринославського от 19 июля 1784 г. (Дело 1784 г. Маріупольського греческого суда).
12. 1785.— Указ наместника Єкатеринославського от 1 августа 1785 г. за № 13830.
13. 1786.— Об оставшемся после смерти покойного митропол. Готфейск. и Кафайск. Ігнатія іменін. (Дело № 16 Маріупольської Городськ. Управы).
14. 1791.— О переходе из Таганрога в Маріуполь присутственных здешнего уезда мест. (Дело № 40 Маріупольської Городськ. Управы).
15. 1793.— *Паласс*. Геологическое исследование Маріупольского уезда в 1793 г.
16. 1795.— Ревізские сказки г. Маріуполя 1795 г. (Переховується в Маріупольському музеї Краєзнавства).
17. 1801.— Грамота Александра I-го от 29 декабря 1801 г.
18. 1824.— Записка министра фінансов от 1824 г. о выделах из земель Маріупольских греков.
19. 1825.— Пропшене греков правительству от 1825 г.
20. 1833.— *Іваницкий*, горний інженер. Геологическое описание Маріупольського округа 1833 года.
21. 1835.— *Сумароков*. Историческая картина Генуэзского поселения в Кафе. („Одесский Вестник“ 1835 г. №№ 27, 28 и 30). (Переклад з французької книжки: „Histoire philosophique et politique du commerce, de la navigation et de colonies des armens dans la mer Noire. A Venise 1789 par Phormalconii“).
22. 1837.— *Кеппен, П. И.* О древностях южного берега Крыма. („Крымский сборник“. С-пб).
23. 1841.— Пропшене греков Правительству от 1841 г.
24. 1851.— *Серафимов, С., протоієр.* Писатели греческой церкви по падении Константинополя. („Християнские чтения“).
25. 1859.— Указ правительства от 30 марта 1859 г. (Св. зак. IX 1876 г. ст. 534).
26. 1860.— Крымские мученики. („Херсонес Епархиальные Ведомости“ № 2 за 1860 г.).
27. 1861.— Ігнатій, митрополит Готфейский и Кафайский. („Иллюстрация“ № 171 за 1861 год).
28. 1861.— *Серафимов, С., протоієр.* — Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря.
29. *Хартахай, Ф. А.* Христианство в Крыму. („Русское Слово“).
30. *Хартахай, Ф. А.* Историческая судьба Крымских татар. („Вестник Европы“).

31. Чернявский, Григорий. Протоиер. Скелетия о гор. Мариуполе с его окружом, составленные благочинным протоиереем и настоятелем Мариупольского собора Гр. Чернявским.
32. 1867.— Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год.
33. Статистическо-хронологическо-историческое описание Таврической Епархии.
34. 1869.— („Сын Отечества“ от 20 мая 1869 г.).
35. 1873.— Готская Епархия в Крыму. („Жури. Мин. Нар. Просв.“ № 1 от 1873 г.).
36. 1874.— Броун, Ф. И. Черноморские готы и следы долговременного их пребывания в Южной России. („Записки Академии наук“ т. XXIV).
37. 1876.— Бурачков, Пл. Греко-Скифский мир на берегах Понта. („Жури. М. Н. Пр.“ № 12 от 1876 г.).
38. 1876—77—78.— Василевский. Русско-Византийские отрывки. („Жури. М. Н. Пр.“ 1876 г. № 3 и 6; 1877 г. № 1 и 6; 1878 г. № 1, 2 и 3).
39. Сборник событий в Новороссийском крае.
40. „Екатеринославский Губернский Вестник“. (Статья с фотографическими снимками).
41. Лепле, Муррисон, проф. Леваковский, Клемм. Исследования с целью разыскания залежей минералов.
42. 1881.— Кондакевич, горн. инженер. Геологические исследования в граничной полосе Новороссии по восточную сторону Днепра,— с приложением геологической карты.
43. Краткая историческая записка о Мариупольской гимназии, составленная ее директором Г. И. Нейкирхом в 1881 г.
44. 1884—1916— Протоколы Мариупольского уездного земского собрания. (Переховуються в Мариупольському музею Краєзнавства).
45. 1884—1916— Отчеты Мариупольского уездного земства. (Переховуються в Мариупольському музею Краєзнавства).
46. 1884—Статья. („Таврические Губернские Ведомости“ № 61 от 1884 года).
47. Шербина, свящ. Чествование памяти Высоконреосвященного Игнатия, 16 февраля 1886 г.
48. 1889.— Василевский, В. Г. Житие св. Стефана Сурожского. („Жури. М. Н. Пр.-свѣц.“ № 5, стр. 110, 140, 145).
49. 1890.— Броун, Ф. Мариупольские греки. („Живая Старина“ за 1890 год).
50. 1892.— Новороссийский календарь на 1892 год.
51. 1892.— Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. Изд. попеч. Д. А. Хараджаева. Мариуполь 465 + 55 стр.
52. 1897.— Александрович. Краткий обзор Мариупольского уезда.
53. 1901.— Каменский, И. В. История одного дня. Мариуполь.
54. 1917.— Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского у., состоявшемся в Мариуполе 2 декабря 1917 г.—г. Мариуполь.
55. 1917.— Воззвание ко всем элинам, населяющим город Мариуполь и Мариупольский уезд, от Совета Мариупольского союза греческого народа, г. Мариуполь.
56. 1925.— Протокол № 55—28 заседания президиума Мариупольского Окружного комитета от 22 сентября 1925 г. С выводами комиссии ВУЦИКа по обследованию греческого населения в Мариупольском округе, гор. Мариуполь.
57. 1925.— Абрамович, М. Жилищный вопрос в греческом селе (с. Мало-Яниполь). (Журнал „Профилактическая медицина“ № 11, ноябрь 1925 года, Харьков).
58. 1926.— Резолюція М. Президії ВУЦВК'у по доповіді комісії що-до обслідування грецького населення. (Протокол ч. 35-240 п. 16 М. Президії ВУЦВК'у з 19 січня 1926 р.).
59. 1927.— Постановление первого Всеукраинского Совещания по работе среди национальных меньшинств по греческой секции. („Первое Всеукраинское Совещание по работе среди национальных меньшинств, 8—11 января 1927 года“. Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы, стр. 208—210).—Издан. ЦКНМ при ВУЦИК'е.—1927, Харьков.

„КРАЄЗНАВСТВО“

ЖУРНАЛ ДЛЯ МАСОВОГО КРАЄЗНАВЦЯ
ВИХОДИТЬ ЩО - МІСЯЦЯ, КРИМ ЛИПНЯ
Й СЕРПНЯ (10 ЧИСЕЛ НА РІК) РОЗМІ-
РОМ ДВА АРКУШІ

ЖУРНАЛ МАЄ ВІДДІЛИ:

- 1. ЗАГАЛЬНИЙ.** — Освітлює теоретичні основи та загальні питання краєзнавства.
- 2. МЕТОДИКА КРАЄ-
ЗНАВЧОЇ РОБОТИ.** — Подає практичні вказівки по краєзнавчій роботі (що і як робити краєзнавцеві).
- 3. ШКОЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО.**
- 4. НАШ КРАЙ.** — Подає матеріали, що наочно ілюструють досягнення в справі вивчення окремих районів краєзнавчими організаціями або окремими краєзнавцями.
- 5. ЖИТТЯ КРАЄЗНАВ-
ЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.** — Подає відомості про життя роботу краєзнавчих організацій.
- 6. БІБЛІОГРАФІЯ.** — Подає зразкові бібліотечки, рекомендовані списки краєзнавчої літератури, огляд літературних новин краєзнавчих.
- 7. КЕРУЮЧІ МАТЕРІЯЛИ.**

ПЕРЕДПЛАТА:

На 1 рік	3 крб. -- к.
” 6 міс.	1 ” 50 к.
1 число	— 30 к.

Передплату й замовлення приймає Український
Комітет Краєзнавства — ХАРКІВ, Шпитальний
зв. 5. (Біологічний корпус).